

DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.02

УДК 340.15; 343; 37.014.2; 340.12

І.Б. УСЕНКО, А.Ю. ІВАНОВА

Ігор Борисович Усенко, кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*

ORCID: 0000-0002-6832-2933

Анастасія Юріївна Іванова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України**

ORCID: 0000-0002-7344-4505

АКАДЕМІК М.І. ПАЛІЄНКО: НАУКОВА БІОГРАФІЯ ТА АКТУАЛЬНІ ПОГЛЯДИ***

Чергова розповідь про видатних вітчизняних правознавців присвячується академіку ВУАН Миколі Івановичу Палієнку. Постать цього знаного державознавця та теоретика права важко віднести до категорії «забутих» в історії юридичної науки. Його ім'я є в усіх провідних загальних і спеціальних юридичних довідкових виданнях. Праці вченого широко цитуються в науковій літературі і навіть періодично перевидаються.

Водночас, як не дивно, в біографічних довідках про вченого ще чимало лакун і суперечливих відомостей. Зокрема, ми майже нічого не знаємо про особисте життя вченого, його родинне оточення, риси характеру тощо. Та й відомості про науково-педагогічну діяльність правознавця зводяться здебільшого до дат зайняття тих чи інших посад, виходу наукових праць та захисту дисертацій. Тому ми нагадаємо ці основні відомості, а разом із тим поділимося і деякими результатами своїх останніх пошуків, які ще не знайшли широкого відображення в науковій літературі.

Сьогодні погляди вченого на правні та державні категорії та інститути є доволі дослідженими та мають власну історіографію. Харківські бібліографи нарахували понад 150 праць, присвячених життю і науковій творчості правознавця, з яких третина побачила світ вже у цьому столітті. Зокрема, доволі повно погляди вченого проаналізовані у дисертаційному дослідженні В.А. Пашневої¹.

145-річчю від дня народження вченого присвячено Міжнародну науково-практичну конференцію, проведено в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України у 2014 році. У збірнику, оприлюдненому за її результатами, уміщені аналітичні матеріали, найбільш повна бібліографія праць вченого, а також деякі з його найважливіших праць².

Окрім того, вже існує більше 10 сучасних перевидань фрагментів окремих праць вченого, насамперед у першому і четвертому томах видання «Антологія української юридичної думки», а також у виданні «Академічна юридична думка».

Виходячи з цих міркувань, **мета** даної статті полягає в тому, щоб запропонувати актуальну наукову біографію академіка М.І. Палієнка та викласти деякі з правових позицій вченого, які, на наш погляд, є найбільш визначальні для його наукової спадщини та актуальні для сьогодення.

Загальновідомо (і це підтверджується багатьма документами), що Микола Іванович народився 25 листопада 1869 р. (за старим стилем) у Києві в сім'ї вчителя. Звернення до відповідної довідкової літератури (адрес-

---

© І.Б. Усенко, А.Ю. Іванова, 2019

* *Igor Usenko, Ph.D. in Law, Professor, Head of the Department of V.M. Koretsky Institute of state and law of the NAS of Ukraine*

** *Anastasiia Ivanova, Ph.D. in Law, Senior Researcher of V.M. Koretsky Institute of state and law of the NAS of Ukraine*

*** В основу статті покладено доповіді авторів на V Міжнародній науково-практичній конференції до 145-річчя академіка Всеукраїнської академії наук Миколи Івановича Палієнка «Поняття та категорії юридичної науки».

календарів і пам'ятних книжок Київської губернії, довідників «Весь Київ» тощо) дало змогу знайти лише одного педагога, який міг би бути батьком ученого. Це Іван Степанович Палієнко (18 червня 1832 р. – 6 липня 1912 р. згідно з написом на могилі на Байковому кладовищі). Він був випускником 2-ої Київської гімназії, вищу освіту здобув 1851 р. на фізико-математичному факультеті Університету св. Володимира. Багато років викладав математику в 1-й Київській гімназії, дослужився зрештою до посади інспектора цієї гімназії. Згодом у 1873–1875 рр. був першим директором Київського реального училища, а в другій половині 80-х років у чині дійсного статського радника – членом Київської міської управи.

У дворянському списку зазначено, що Сенатським указом від 30 вересня 1892 р. Іван Степанович був зарахований до спадкового російського дворянства (третьої частини родословної книги). Підставою для цього було досягнення у цивільній службі чина 4 класу – дійсного статського радника. У списках київського дворянства 1906 р. разом з ним зазначені дружина Варвара і діти Костянтин, Микола, Борис, Михайло, Олена, Марія і Анна³.

Деякі міркування щодо можливих інших родичів ученого висловлені в наших попередніх публікаціях⁴.

Достовірно не відомо, де саме майбутній академік здобув середню освіту. Цілком ймовірно, що у 1-й Київській гімназії. У 1892 р. він закінчив юридичний факультет Університету св. Володимира з дипломом 1 ступеня, але професорським стипендіатом по кафедрі державного права став лише в 1894 році. Розумним поясненням такої паузи може бути кількарічна відсутність постійного викладача на цій кафедрі. Заслужений професор О.В. Романович-Славатинський був звільнений за штат у 1886 р., а його наступник – С.А. Єгіазаров офіційно посів кафедру лише в червні 1893 року. Вірогідно, що саме він і став офіційним наставником нового професорського стипендіата.

У листопаді 1898 р. М.І. Палієнко був допущений до читання двох пробних лекцій (такий дозвіл давався лише після складання магістерських іспитів). Ці лекції справили позитивне враження, були оприлюднені в університетському виданні і принесли молодому магістранту звання приват-доцента. Надалі він був відраджений на два роки для поглиблення освіти в Паризькому, Гейдельберзькому і Страсбурзькому університетах. Достеменно невідомо, як саме і в який час було використано це відрадження. В окремих джерелах зазначається, що воно відбулося в 1899–1901 рр., але це не зовсім узгоджується з іншими фактами біографії вченого. З великою часткою вірогідності можна припустити, що в Страсбурзі Микола Іванович слухав лекції класика юридичного позитивізму і засновника теорії несuverенних держав Г. Еллінека, творчості якого він згодом присвятив одну зі своїх праць. Водночас Гейдельберзький університет був визнаним центром німецької юридичної науки, який у 1886 р. відзначив своє 500-річчя.

Після завершення закордонного відрадження М.І. Палієнко повернувся. Однак не до Києва, а до Ярославля. Можна побудувати версію, що такий вибір зумовила близькість його батька до київського міського голови Павла Павловича Демидова – одного з представників відомої династії промисловців і меценатів (його дід був двоюрідним братом засновника Демидовського юридичного ліцею Павла Григоровича Демидова)⁵. Проте загалом протекціонізм тоді не був масовим явищем в університетському житті і, ймовірно, в Університеті св. Володимира просто не було відповідної вакансії.

Отже, в 1900 р. М.І. Палієнко на правах приват-доцента став викладачем у Демидовському юридичному ліцеї і прочитав свою вступну лекцію. У деяких джерелах можна прочитати, що правознавець рахується за ліцеєм від 1896 р., але це не узгоджується з іншою інформацією.

Ліцеєм у 1885–1904 рр. керував відомий історик права С.М. Шпилевський. Навчальний план наближався до університетського, і за кількістю студентів-юристів заклад поступався лише Московському, Петербурзькому і Київському університетам. Викладав М.І. Палієнко не «рідне» державне право, а відповідно до наявної вакансії – енциклопедію права (згідно з навчальним планом – два семестри на першому курсі). Його робоче навантаження в 1900/1901 навчальному році становило п'ять академічних годин (кожна – 50 хвилин) на тиждень в першому семестрі і три години – в другому семестрі. У подальшому він теж мав у середньому чотири години (дві лекційні пари) на тиждень. Лекції в ліцеї починалися о 10-й годині і завершувалися до 12-ої, тож час для наукових занять був. Посадовий оклад приват-доцента без вченого ступеня в ліцеї становив 1200 крб на рік. Екстраординарні професори (магістри наук) одержували 1600 крб, а ординарні професори (доктори наук) – 2400 крб. Професори ще одержували «столові» і «квартирні» – 200–300 крб на рік⁶.

У 1903 р. М.І. Палієнко успішно захистив магістерську дисертацію за монографією «Суверенітет. Історичний розвиток ідеї суверенітету і її правове значення» і невдовзі був обраний на посаду екстраординарного професора по кафедрі енциклопедії права.

У 1906 р. через вихід у відставку за вислугою року М.Й. Куплеваського звільнилася кафедра державного права у Харківському університеті. М.І. Палієнко подав на конкурс свою кандидатуру, яка була схвалена факультетом і університетом. Надалі до захисту дисертації на ступінь доктора державного права за монографією «Вчення про сутність права і правову пов'язаність держави» (Харків, 1908 р.) він був екстраординарним професором, а від 1910 р. – ординарним професором цієї кафедри. Науково-викладацька кар'єра вченого розвивалася стрімко і в 1912 р. у 43-річному віці М.І. Палієнко став проректором Харківського університету. На цій посаді він залишався до 1918 року.

У «харківський період» правознавець паралельно з основною працею був деканом юридичного факультету місцевих Вищих жіночих курсів. Він же став ініціатором заснування 1912 р. Вищих комерційних курсів Харківського купецького товариства, які 1916 р. були перетворенні на Харківський комерційний інститут⁷.

Події лютого і жовтня 1917 р. радикально змінили досі відносно спокійний ритм академічного життя. Вчений виступає з лекціями перед населенням, випускає кілька науково-публіцистичних праць «на злобу

дня», витриманих здебільшого у дусі поглядів партії народної свободи (конституційних демократів), членом якої, за окремими відомостями, був правознавець. Згодом він дистанціювався від нової радянської влади і радо вітав у жовтні 1919 р. вступ до Харкова «добровольців» Д.І. Денікіна. Тоді ж він разом із В.М. Гордоном і деяким іншими харківськими професорами підписав відкрите звернення до західних науковців, засуджуючи діяльність більшовиків⁸.

Проте з крахом денікінщини і поверненням до Харкова радянської влади вчений мав серйозні підстави непокоїтися за свою подальшу долю. Тому в 1920 р. він приймає запрошення викладати державне право в приватному Боспорському університеті в Керчі. Водночас він проводить заняття на Археологічних курсах при Керченському музеї старовини. Після кількох місяців праці у Керчі він переїжджає до Сімферополя, де стає професором новоствореного Таврійського університету. Цю посаду він займає до березня 1921 р., коли вирішує повернутися до Харкова⁹. У тодішній столиці радянської України вченого чекала праця на кафедрі державного права Харківського інституту народного господарства, який став правонаступником як Харківського комерційного інституту, так і юридичного факультету Харківського університету. При цьому інституті на правах відносно самостійної установи від 1923 р. діяла науково-дослідна кафедра «Проблеми сучасного права», яку очолював академік В.М. Гордон. М.І. Палієнко в рамках цієї кафедри вважався керівником секції публічного права, а після смерті В.М. Гордона очолив установу.

Окрім того, вчений консультував ряд радянських установ. Так, збереглися експертний висновок від 4 вересня 1922 р., підписаний В.М. Гордоном та М.І. Палієнком, щодо безпідставності польських претензій на деякі бібліотечні колекції та інші культурні цінності на території УСРР¹⁰. Був він також вченим секретарем Наукового комітету Наркомату освіти УСРР. Загалом у пореволюційний час вчений зосереджується на найважливіших теоретичних проблемах радянського державного права, яким присвятив свої праці: «Конфедерації, федерації і Союз Радянських Соціалістичних Республік» (Одеса, 1923 р.), «Право громадянства в сучасних федераціях і в Союзі РСР» (Харків, 1926 р.), «Проблема суверенітету сучасної держави» (Харків, 1929 р.). Правознавець брав участь у підготовці Конституції УСРР 1929 р. та деяких інших нормативно-правових актів.

Мешкав у цей час професор за адресою вул. Чернишевського, буд. 75, кв. 2. На його утриманні за станом на 1923 р. була дружини Єлизавета Павлівна та її мати.

Вершиною наукового визнання правознавця стало обрання його 30 жовтня 1930 р. академіком Всеукраїнської академії наук за спеціальністю «право». Фактично академічний загал визнав його кандидатуру «цілком гідною» ще під час виборів у червні 1929 р., але майже рік знадобився на те, щоб органи влади відкрили відповідну додаткову вакансію.

У статусі академіка М.І. Палієнко мав очолити профільну Комісію для вивчення радянського права (від 1930 р. – Комісія для вивчення радянського права і будівництва), яка до того не мала формального голови. На її чолі стояв «керівник» – професор А.Е. Кристер. Оскільки М.І. Палієнко не поспішав переїжджати до Києва, то його головування до певної міри було номінальним. Реально обов'язки керівника Комісії в 1930–1932 рр. послідовно виконували А.Е. Кристер, М.М. Лозинський, Г.М. Розенблат. На цей час, на жаль, вже розпочалися процеси поступового згортання діяльності правничих установ ВУАН. Склад Комісії істотно скоротився та оновився, ряд її досвідчених працівників репресовано або звільнено з роботи.

Вже в 1931 р. не стало колишнього поділу на секції, склад Комісії налічував всього сім науковців (М.І. Палієнко, А.Е. Кристер, І.М. Сіяк, Р.М. Бабун, М.М. Лозинський, Г.М. Розенблат, Б.Й. Лехтман), які номінально поділялися на сектор радянського будівництва (очолював І.М. Сіяк) і сектор радянського права (очолював Р.М. Бабун). Приблизно з середини 1931 р. в Комісії почався процес «методологічного переозброєння». У планах на 1932 р. чільне місце посіли правові проблеми класової боротьби, протидії бюрократизму та шкідництву, критики «концепції держави українського націоналізму». Планувалося і опрацювання проблем теорії законодавства, судоустрою, цивільного і трудового права, але лише в світлі соціалістичної реконструкції, планового господарства тощо. Суто юридичний характер мала лише тема досліджень М.І. Палієнка «Право громадянства в СРСР і за кордоном». Члени Комісії по кілька місяців проводили у різних відрядженнях (насамперед на селі з метою організації посівної), а тому обсяг наукової продукції помітно зменшився. А в лютому 1932 р. компартійним осередком академії було прийнято рішення замість трьох правничих комісій (історії українського права, звичаєвого права та радянського права і будівництва) утворити єдину Комісію радянського будівництва і права на чолі з М.І. Палієнком. Така об'єднана комісія проіснувала ще два роки. У лютому 1934 р. вона у зв'язку з реорганізацією ВУАН була ліквідована, а її працівники увійшли до складу Кабінету радянського будівництва і права при Президії ВУАН, який через кілька місяців теж припинив існування.

М.І. Палієнко залишився «академіком-одинаком», одноосібним науковим підрозділом, який мав здійснювати наукову діяльність за індивідуальним планом. Такі плани він подавав, передбачаючи в них опрацювання проблем контролю в радянському будівництві та конституційного розвитку України в складі союзної держави. Утім, академік піддавався дедалі більшій критиці з боку партійно-державного керівництва. Так, у доповідній записці АН УРСР до ЦК КП(б)У про роботу Академії за 1935 р. зазначалося: «При академії рахується 15 кафедр академіків-одинаків, але половини цих кафедр у дійсності не існує. Серед академіків є одинаки, які для Академії є «мертвими душами»: акад. Яворницький (історик, філолог), Палієнко (юрист), Левитський (економіст, юрист)»¹¹. Від 1930 р. нам вже не вдалося знайти жодної опублікованої прижиттєвої праці вченого.

Останні відомості про нього наводить у своєму щоденнику (запис від 30 червня 1935 р.) В.І. Вернадський, згадуючи про цікаву зустріч з Миколою Івановичем в санаторії АН СРСР «Узкое» під Москвою¹².

Помер М.І. Палієнко 11 листопада 1937 р. в Харкові. У цей зловісний час репресій жодної офіційної реакції на смерть академіка з боки влади й академічного загалу, схоже, не було. Принаймні не вдалося знайти ні висловлювань скорботи, ні офіційного некрологу в академічних виданнях. Проте і підстав вважати його репресованим немає.

Що ж стосується наукового доробку вченого, то відомо 50 його наукових праць. Деякі з них виходили як журнальними статтями, так і окремими відбитками. Це на десяток праць більше, ніж досі зазначалося у відповідній літературі, зокрема в бібліографії, виданій в Національному юридичному університеті ім. Ярослава Мудрого¹³.

Викладемо деякі з правових позицій вченого, на наш погляд, найбільш визначальні для його наукової спадщини та актуальні й нині.

Еволюцію наукових поглядів М.І. Палієнка можна прослідкувати за кваліфікаційними роботами вченого. Це передусім магістерська дисертація «Суверенітет. Історичний розвиток ідеї суверенітету та її правове значення» (м. Ярославль, 1903 р.) і докторська дисертація «Вчення про сутність права і правову зв'язаність держави» (м. Харків, 1908 р.).

Від державного суверенітету і до правової держави; зв'язаність держави і влади правом, нормативний характер останнього – центральні проблеми його вчення, які досі залишаються актуальними для України.

Важливо підкреслити, що в тодішній історіографії популярним було розуміння державного суверенітету як панування виключно з власного права, як влади, що сама себе визначає і не одержує від інших жодних юридично обов'язкових для неї наказів. Микола Іванович Палієнко визначав суверенітет як незалежне від жодної влади верховне право держави наказувати всім і примушувати до виконання своїх наказів у межах свого територіального панування. Звідси логічно випливає розуміння вченим юридичної сутності суверенітету як владарювання виключно в силу власного права. Цікавими і актуальними є дискусії щодо подальшої долі суверенітету в контексті цілковитого заперечення суверенітету та у зв'язку з проблемою його «розмивання». У них вчений твердо стояв на позиціях, що «суверенітет як явище соціально-політичного життя буде існувати, доки існуватиме держава. Одмирання держави буде одмиранням суверенітету»¹⁴.

Право і держава, їх співвідношення та проблема зв'язаності держави правом становлять основну проблематику докторської дисертації вченого. Держава не може існувати без права, право є законом його життя. Водночас і право, хоч виникає та існує і в недержавних відносинах, все ж найважливішою сферою власного прояву має державу. Питанням правової зв'язаності держави, обов'язковості сили права щодо суб'єкта державної влади М.І. Палієнко надавав величезного політичного та теоретико-правового значення, покладаючи його в основу державного права та науки державного права. Тісно пов'язаними з цими питаннями є проблеми праворозуміння¹⁵, а також правової держави, розроблювані вченим.

В умовах пошуку перспектив та оптимальних шляхів перетворення Російської імперії наактуальною стала проблематика децентралізації та її форм. Самоврядування, обласна автономія, федеративна або союзна держави та їх співвідношення між собою стали предметом наукових роздумів вченого. Федерацію (нім. Bundesstaat) М.І. Палієнко розуміє як один з типів складної держави, що представляє подальший розвиток іншого типу, а саме Союзу держав або Конфедерації (нім. Staatenbund). Союзна держава утворюється, коли декілька або багато держав, зберігаючи свою державну незалежність, об'єднуються для досягнення спільних цілей в єдиний союз, юридично неподільний. Німецька історіографія зазначає до того ж, що різниця між поняттями «Staatenbund» та «Bundesstaat» є незначною і часто вони використовуються як синонімічні.

Своєю чергою, розвиток автономії та самоврядування історично були покликані необхідністю дати вільніший устрій провінціям держави в інтересах децентралізації або національних особливостей. Виходячи з таких позицій, М.І. Палієнко вважав для Росії доцільнішими саме автономні, а не федеративні форми.

Менш відомими, але не менш актуальними залишаються дослідження¹⁶ Миколи Івановича Палієнка у сфері адміністративної юстиції. Це ранні роботи науковця, опубліковані в «Університетських известиях» як пробні лекції магістранта. Утім, згадані розвідки містять ґрунтовний аналіз історії становлення та впровадження адміністративної юстиції в західних державах, а також прогресивні рекомендації щодо необхідності його впровадження в Російській імперії, а отже, вже лише цим заслуговують на нашу увагу¹⁷.

Дослідники адміністративної юстиції зазначають, що полеміка щодо її змісту продовжується і сьогодні. Питання, що становить завдання та юрисдикцію адміністративної юстиції, і нині вирішується в різних державах неоднаково. Наприклад, компетенційні спори між органами державної влади, а також між органами державної влади та органами місцевого самоврядування в Україні є прерогативою адміністративних судів, а в деяких інших державах – спеціальних судових органів з конституційною юрисдикцією (Італія, Польща, Вірменія, РФ тощо). Існує також думка, що зважаючи на суспільну значущість компетенційних спорів, а також той факт, що повноваження вищих органів влади насамперед встановлені Конституцією України, – спори, які виникають в процесі реалізації їхньої владної управлінської діяльності, мають належати до юрисдикції Конституційного Суду України¹⁸.

Видається, що така ситуація виникла через недостатню теоретичну розробленість інституту адміністративної юстиції в Україні, на яку нарікають сучасні адміністративісти, та через певну трансформацію розуміння сутності адміністративної юстиції загалом.

Спробуємо прокоментувати певні настанови, які знайшли втілення у адміністративному законодавстві України, з позицій дореволюційної концепції адміністративної юстиції.

Насамперед варто зазначити концептуальну різницю у розумінні контролю над органами виконавчої влади. Так, сучасні дослідники відносять контроль за діяльністю виконавчої влади, зокрема судовий контроль або адміністративну юстицію, до одного з елементів принципу поділу влади, а саме до механізму стримувань і противаг. Також згодом до нього було долучено необхідність захисту прав людини від свавілля з боку влади¹⁹.

Однак розвиток концепції адміністративної юстиції починався в ширшому контексті, а саме як обмеження держави правом загалом (не лише правами людини) та із ідеї правомірності управління, притаманного концепту правової держави. Такий підхід сприяв виникненню не лише державної, зокрема судової, а й політичної (найпоширеніша на той час форма – відповідальність міністрів перед парламентом) та суспільної форм контролю виконавчої влади.

Досліджуючи творчість німецьких вчених Р.Г. Ф. фон Гнейста та Л. фон Штейна М.І. Палієнко зазначав у них дуже широке розуміння завдань адміністративної юстиції. Так, Р.Г. Ф. фон Гнейст визначає завдання адміністративної юстиції через поняття «належної міри», якої, на переконання вченого, має дотримуватися адміністрація в свої діяльності, зокрема і надаючи оцінку фактичним обставинам.

Контроль за адміністрацією (судовий чи адміністративний – це вже інші справа) головною метою та завданням має відновлення порушеного адміністрацією права (при цьому не лише суб'єктивного!).

Інший представник харківської школи – Микола Йосипович Куплеваський – під адміністративною юстицією розумів вирішення спорів про право, що виникли між окремими особами фізичними чи юридичними та адміністрацією з приводу дій або вимог останньої в тих випадках, в яких адміністрація є представником державного авторитету (наприклад поліцейської, військової влади), а не представником держави власника, продавця, покупця і т. ін. Сюди ж учений відносив вирішення спорів приватних осіб між собою, якщо оскаржується при цьому акт адміністрації; а також і компетенційні спори, а саме між державними установами щодо сфери їх діяльності та обсягу повноважень.

М.І. Палієнко розумів предмет адміністративної юстиції вужче – як вирішення скарг на незаконні розпорядження органів управління щодо відносин публічного права з метою скасування цих розпоряджень. При цьому не має значення матимуть ці розпорядження загальний характер, або вони спрямовані на регулювання якого-небудь одного конкретного випадку, тобто будуть розпорядженнями в безпосередньому сенсі. Однак і він вважав принциповим моментом можливість відновлення саме об'єктивного, а не лише суб'єктивного права. Більше того, відносив до предмета адміністративної юстиції не лише розпорядження, що суперечать формальному змісту закону, а й такі, що суперечать його духу (думці).

Зміна праворозуміння з права як ідеї належного на право у сенсі прав та свобод людини призвела до того, що головним завданням сучасної адміністративної юстиції став захист права суб'єктивного. Це поширена думка в науковій літературі, яка знайшла відображення і в законодавстві. Так, ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України завданням адміністративного судочинства визначає справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Тому, якщо виконавча влада порушує право – видає неправомірне розпорядження, що суперечить закону, але при цьому не порушує право конкретного суб'єкта публічно-владних відносин – оскаржити таке розпорядження у судовому порядку фактично неможливо. Адже суд не вважає це предметом публічно-правового спору. І слід визнати, має на це законні підстави. Сучасні адміністративісти також стоять на позиціях, що «публічно-правовий спір» не слід пов'язувати виключно із захистом суб'єктивних публічних прав²⁰ та зазначають, що захист об'єктивного публічного права шляхом адміністративного позову може і має здійснюватися, щонайменше, в двох ситуаціях: а) у зв'язку зі спорами про законність нормативно-правових актів (спорами про абстрактне право); б) у зв'язку із вчиненням адміністративних проступків, що порушують правила поведінки і заборони в сфері публічного управління²¹.

Сьогодні у вітчизняному розумінні поняття адміністративної юстиції панує «процедурний» підхід, тобто адміністративна юстиція переважно розглядається як особливий порядок вирішення адміністративних спорів. Фактично на перший план виходить питання, яке в дореволюційній науці вважалося не менш важливими, але похідним.

Так, більшість дослідників виходить з того, що адміністративна юстиція передусім – це особливий порядок, процедура вирішення адміністративних спорів²². Таке визначення наведено і в «Юридичній енциклопедії» та співзвучне викладеному тут же вузькому розумінню юстиції як системи судових органів²³.

Очевидно із поступовим розвитком адміністративного права та закономірним перенесенням проблематики юрисдикції адміністративної юстиції до предмета адміністративного права ці питання чомусь опинилися на периферії інтересів дослідників. Про відсутність ґрунтовного теоретичного розроблення теоретичної конструкції публічно-правового, зокрема адміністративного спору, у вітчизняній науці адміністративного, конституційного та деяких інших галузей права говорив Ю.С. Педько²⁴. Таке становище учений пов'язує з відсутністю будь-якої доктринальної визначеності серед учених щодо його поняття, змісту, видів тощо. А саме ця конструкція є наріжним каменем у визначенні юрисдикції адміністративних судів, його основних завдань.

Дослідники неоднаково визначають коло суб'єктів, які уповноважені вирішувати ці спори. Загалом виокремлюють чотири підходи до правового і організаційного оформлення захисту суб'єктивних прав громадян: адміністративний (Франція, Італія), загальносудовий (Росія), квазісудовий (Великобританія, США), адміністративно-судовий (Німеччина, Україна)²⁵.

У цьому питанні М.І. Палієнко підтримував М.Й. Куплеваського. Зокрема у тому, що не має бути єдиної моделі організації адміністративних судів. Адже така організація тісно пов'язується із загальними політичними умовами, а також з особливостями форми держави кожної держави. Наприклад, «там де адміністрація могутня і централізована, виокремлення адміністративної юстиції від адміністрації має навіть більше значення у порівнянні з Англією та її широким самоврядуванням... В Росії, де адміністрація помітно могутніша, ніж у Франції, а контроль над управлінням слабкий, належна організація адміністративної юстиції – справа високої важливості»²⁶.

На жаль, формат статті дещо обмежує докладне викладення цих питань, адже у пробних лекціях Миколи Івановича намітились основні погляди, які згодом вчений розвинув у роботах про правову зв'язаність держави, децентралізацію влади та поширення місцевого самоврядування. Ідеї, викладені у його роботах, багато в чому є осмисленням і продовженням концептів, які розробляли Р.Г. Ф. фон Гнейст та Л. фон Штейн. Про це зокрема свідчить спорідненість наукової тематики, неодноразове посилання на роботи вчених, схильність до ідей децентралізації влади та необхідності впровадження адміністративної юстиції тощо.

Тому безумовна заслуга дореволюційної правової науки полягає у побудові такого концепту адміністративної юстиції, що передбачав захист не тільки суб'єктивного, а й об'єктивного публічного права.

Сьогодні домінує розуміння адміністративної юстиції як можливості захисту лише своїх суб'єктивних публічних прав. Водночас таке звуження розуміння цілей та завдань адміністративної юстиції позбавляє фізичних та юридичних осіб права оскаржити неправомірні нормативно-правові та ненормативні акти органів вищої та центральної виконавчої влади (наприклад, листи ДФС), якими керуються як нормами прямої дії їх органи на місцях. Зрештою, це призводить до численних правових колізій та порушень суб'єктивних і прав фізичних та юридичних осіб.

Сподіваємось, що напрям для наукових пошуків у цій і багатьох інших сферах може дати звернення до досвіду вітчизняних дореволюційних науковців, зокрема до концептуальних досліджень М. І. Палієнка, а також вихід за межі суто інструменталістського (функціонального) розуміння сутності адміністративної юстиції.

¹ Пашнева В.А. Державно-правові погляди М.І. Палієнка: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2009. 20 с.

² Поняття та категорії юридичної науки: зб. наук. праць. Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лист. 214 р.) / за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила. Київ, 2014. 492 с. (далі – *Поняття та категорії юридичної науки*).

³ Список дворян Киевской губернии. Киев: Изд. Киев. Дворян. Депутат. собрания, 1906. С. 191.

⁴ Усенко І.Б. На шляху до наукової біографії академіка М.І. Палієнка: факти і припущення. *Поняття та категорії юридичної науки*. С. 10–20.

⁵ Ковалинский В. Меценаты Киева. Киев: Кий, 1998. С. 113–117.

⁶ Егоров А.Д. Лицеи России: опыт исторической хронологии. Кн. 3. Демидовский юридический лицей. Ч. 2. Иваново, 1994. С. 133–145.

⁷ Нариси з історії Харківського національного економічного університету / Д.Ю. Михайличенко, В.Е. Єрмаченко, О.А. Сахно / під заг. ред. В.С. Пономаренка. Харків ВД «ІНЖЕК», 2005. 328 с.

⁸ Михайличенко Д.Ю. Микола Іванович Палієнко (1869–1937): короткий нарис харківського періоду життя та творчості *Поняття та категорії юридичної науки*. С. 20–25.

⁹ Пашнева В.А. Вклад академіка Н.І. Палиєнко в розвиток правової науки в Україні в советський період. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Сер. «Юрид. науки». Т. 19 (58). 2006. № 3. С. 238–239.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 789. Арк. 83–83 зв.

¹¹ Історія Національної академії наук України 1934–1937. Документи і матеріали. Київ, 2003. С. 221.

¹² Вернадский В.И. Дневники 1935–1941: в 2 кн. / отв. ред. В.П. Волков. Москва: Наука, 2006. Кн. 1 1935–1938. С. 19.

¹³ Палієнко Микола Іванович, 1869–1937: персон. бібліогр. покажч. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Наук. б-ка; уклад.: О.О. Будецька, О.І. Самофал; відп. за вип. Н.П. Пасмор; інж. оформл. Л.В. Кашасва. Харків, 2014. 27 с. : іл. (Представники харківської правової школи; вип. 2).

¹⁴ Див.: Міхневич Л.В. Погляди М.І. Палієнка на проблеми суверенітету. *Поняття та категорії юридичної науки*. С. 34–37.

¹⁵ Див.: Оніщенко Н.І. Проблематика праворозуміння у творчості М.І. Палієнка: сучасний контекст. *Поняття та категорії юридичної науки*. С. 26–29.

¹⁶ Палиєнко Н.И. Сущность административной юстиции и основные черты ее организации в европейских государствах. Пробная лекция магистранта Н. Палиєнка, читанная 5 ноября 1898 г. *Университетские известия*. Год 38, № 12 декабрь. Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1898. С. 1–14; Н.И. Палиєнко Закон и административное распоряжение. Там само.

¹⁷ Іванова А.Ю. Інститут адміністративної юстиції в Україні в контексті праць М.І. Палієнка. *Поняття та категорії юридичної науки*. С. 29–34.

¹⁸ Див.: Ткаченко А.О. Компетенційні спори: поняття та особливість. *Право і суспільство*. 2010. № 1. С. 68–73.

¹⁹ Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд.: І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда. Київ: Факт, 2003. С. 20; Куплеваський Н.О. Административная юстиция в западной Европе. I. Административная юстиция во Франции. *Записки Императорского Харьковского университета*. 1879. 1881. Т. 1. С. I–XXXII, 1–64, разд. паг.

²⁰ Педько Ю.С. Публічно-правовий спір: питання сутності та змісту. *Правова держава*. Київ, 2009. Вип. 20. С. 240.

²¹ Зеленцов А.Б. Теоретические проблемы административного иска. URL: <http://web1.law.edu.ru/script/cntsourc.asp?cntID=100091828>

²² Адміністративна юстиція: європейський досвід... С. 20; Шемшученко Ю.С. Адміністративна юстиція. *Юридична енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1: А–Г. С. 47.

²³ Шемшученко Ю.С. Юстиція. *Юридична енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6: Т–Я. С. 499.

²⁴ Педько Ю.С. Публічно-правовий спір: питання сутності та змісту. *Правова держава*. Київ, 2009. Вип. 20. С. 240.

²⁵ Фролов С.В. Становление института административной юстиции в дореволюционной России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нижегород. акад. МВД России. Нижний Новгород, 2005. 27 с.

²⁶ Палиєнко Н.И. Сущность административной юстиции и основные черты ее организации в европейских государствах. Пробная лекция магистранта Н. Палиєнко, читанная 5 ноября 1898 г. *Университетские известия*. Год 38, № 12 декабрь. Киев : Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1898. С. 1–14.

References:

Pashnieva, V. A. (2009) *Derzhavno-pravovi pohliady M. I. Paliienka*: avtoref. dys. ... kand. iuryd. nauk: 12.00.01; Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv [in Ukrainian].

Parkhomenko, N. M. & Shumylo, M. M. (Eds.) (2014) *Poniattia ta katehorii iurydychnoi nauky*. Zb. nauk. prats'. Materialy V mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 18 lyst. 2014 r.). Kyiv [in Ukrainian].

Spysok dvorian Kyevskoy hubernyyu. Kyev: Yzd. Kyev. Dvorian. Deputat. sobranyia, 1906 [in Russian].

Usenko, I. B. (2014) Na shliakhu do naukovoi biohrafii akademika M. I. Paliienka: fakty i prypushchennia. *Poniattia ta katehorii iurydychnoi nauky* [in Ukrainian].

Kovalynskyy, V. (1998) *Metsenaty Kyeva* [in Russian].

Ehorov, A. D. (1994) *Lytsey Rossyy: opyt ystorychekoj khronolohy*. Kn. 3. Demydovskyy iurydycheskyy lytsey. Ch. 2 [in Russian].

Mykhajlychenko, D.Yu., Yermachenko, V.E., Sakhno, O.A. & Ponomarenko, V.S. (2005) *Narysy z istorii Kharkivs'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu* [in Ukrainian].

Mykhajlychenko, D. Yu. Mykola Ivanovych Paliienko (1869–1937): korotkyy narys kharkivs'koho periodu zhyttia ta tvorchosti. *Poniattia ta katehorii iurydychnoi nauky*. 20–25 [in Ukrainian].

Pashneva, V. A. (2006) Vklad akademika N. Y. Palyenko v rozvytye pravovoy nauky v Ukrainy v sovetskyy peryod. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsional'noho unyversyteta im. V. Y. Bernadskoho. Ser. «Yuryd. nauky»*, 19 (58). 3. 238–239 [in Russian].

Tsentrал'nyj derzhavnyj arkhiv vyschykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. F. 4, op. 1, spr. 789, ark. 83–83 zv. [in Ukrainian].

Istoriia Natsional'noi akademii nauk Ukrainy 1934–1937. Dokumenty i materialy. K., 2003. [in Ukrainian].

Volkov, V. P. (2006) *Vernadskyy V. Y. Dnevnyky 1935–1941 V dvukh knyakh (Vol. 1) 1935–1938*. M.: Nauka [in Russian].

Budets'ka, O. O., Samofal, O. I.; Pasmor, N. P., Kashaieva, L. V. (2014) Paliienko Mykola Ivanovych, 1869–1937: person. bibliohr. pokazhch. 27 p. Kharkiv: Nats. iuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, Nauk. b-ka. (Predstavnyky kharkivs'koi pravovoi shkoly ; vyp. 2) [in Ukrainian].

Mikhnevych, L. V. Pohliady M. I. Paliienka na problemy suverenitetu. *Poniattia ta katehorii iurydychnoi nauky*. 34–37 [in Ukrainian].

Onischenko, N. I. Problematyka pravorozuminnia u tvorchosti M. I. Paliienka: suchasnyj kontekst. *Poniattia ta katehorii iurydychnoi nauky*. 26–29 [in Ukrainian].

Palyenko, N.Y. (1898) Suschnost' admynstratyvnoy iustytysy u osnovnye cherty eia orhanyzatsyy v evropejskykh hosudarstvakh. Probnaia lektysy mahystranta N. Palyenka, chytannaia 5 noiabria 1898 h. *Unyversytetskye yzvestyia*. 38, 12, 1–14. Kyev: Typohrafiya Ymperatorskoho Unyversyteta Sv. Vladymyra [in Russian]; N.Y. Palyenko *Zakon y admynstratyvnoe rasporiazhenye* [in Russian].

Ivanova, A. Yu. Instytut administratyvnoi iustytysii v Ukraini v konteksti prats' M. I. Paliienka. *Poniattia ta katehorii iurydychnoi nauky*. 29–34 [in Ukrainian].

Tkachenko, A. O. (2010) Kompetentsijni spory: poniattia ta osoblyvist'. *Pravo i suspilstvo*, 1, 68–73 [in Ukrainian].

Koliushko, I. B. & Kujbida, R. O. (2003) Administratyvna iustytysia: ievropejs'kyj dosvid i propozytsii dlia Ukrainy [in Ukrainian]; Kuplevaskyy, N. O. (1879. 1881.) *Admynstratyvnaia iustytysia v zapadnoj Evrope. I. Admynstratyvnaia iustytysia vo Frantsyy. Zapysky Ymperatorskoho Khar'kovskoho unyversyteta*. T. 1. p. I–XXXII, 1–64, razd. pah. [in Russian].

Ped'ko, Yu. S. (2009) Publichno-pravovyy spir: pytannia sutnosti ta zmistu. *Pravova derzhava*, 20, 240 [in Ukrainian].

Zelentsov, A. B. Teoretycheskye problemy admynstratyvnoho yska. Retrieved from <http://web1.law.edu.ru/script/cntsourc.asp?cntID=100091828> [in Russian].

Administratyvna iustytysia: ievropejs'kyj dosvid... 20 [in Ukrainian].; Shemshuchenko Yu. S. (1998) Administratyvna iustytysia. In *Yurydychna entsyklopediia* (Vol. 1: A–H, p. 47). Kyiv: Vyd-vo «Ukrains'ka entsyklopediia» im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].

Shemshuchenko, Yu. S. (2004) Yustytysia. *Yurydychna entsyklopediia* (Vol. 6: T–Ya, p. 499). Kyiv: Vyd-vo «Ukrains'ka entsyklopediia» im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].

Frolov, S. V. (2005) *Stanovlenye ynstytuta admynstratyvnoy iustytysy v dorevoliutsyonnoj Rossyy* : avtoreferat dys. ... kand. iuryd. nauk: 12.00.01 / Nyzhehor. akad. MVD Rossyy. Nyzhnyj Novhorod [in Russian].

Резюме

Усенко І.Б., Іванова А.Ю. Академік М.І. Палієнко: наукова біографія та актуальні погляди.

Стаття присвячена життєвому і творчому шляху Миколи Івановича Палієнко – відомого українського юриста кінця XIX – початку XX століття. Висвітлено його правові позиції щодо актуальних проблем юридичної науки, зокрема щодо суверенітету, федералізму, правової держави, адміністративної юстиції. Багатограний науковий потенціал М.І. Палієнко є невід'ємною і важливою складовою історії української юриспруденції.

Ключові слова: Україна, юридична наука, Микола Іванович Палієнко, правова держава, суверенітет, федералізм, адміністративна юстиція, історія права.

Резюме

Усенко І.Б., Іванова А.Ю. Академик Н.И. Палиенко: научная биография и актуальные взгляды.

Статья посвящена жизненному и творческому пути Николая Ивановича Палиенко – известного украинского юриста конца XIX – начала XX века. Освещены его правовые позиции по актуальным проблемам юридической науки, в частности относительно суверенитета, федерализма, правового государства, административной юстиции. Многогранный научный потенциал Н.И. Палиенко является неотъемлемой и важной составляющей истории украинской юриспруденции.

Ключевые слова: Украина, юридическая наука, Николай Иванович Палиенко, правовое государство, суверенитет, федерализм, административная юстиция, история права.

Summary

Igor Usenko, Anastasiia Ivanova. Academician M.I. Palienko: scientific biography and some actual views.

The article is devoted to the life and creative path of Mykola Ivanovich Palienko – a famous Ukrainian lawyer of the late XIX – early XX century. His legal positions on topical issues of legal science, in particular, on sovereignty, federalism, the rule of law, and administrative justice, are highlighted. The multifaceted scientific potential of M.I. Palienko is an integral and important component of the history of Ukrainian jurisprudence.

Outlined relevant scientific biography of academician M.I. Palienko and some of his legal position which are the most significant for the first scientific decline that is relevant for the year.

The article is based on archival materials and the recent research on the life and scientific work of the academician. It contains historiographical essays, starting with small explorations dedicated to specific directions of scientific research of M.I. Palienko and ending with special dissertation research devoted to his views. The article refers to the most complete bibliography of the scientist's works to date, as well as a small historiographical essay.

The evolution of scientific views of M.I. Palienko on the qualification works of a scientist is traced. This is, first of all, a master's thesis "Sovereignty. Historical development of the idea of sovereignty and its legal significance" (Yaroslavl, 1903) and doctoral dissertation "The doctrine of the essence of law and legal connection of the state" (Kharkiv, 1908).

The main problems that made the centerpiece of his teaching are briefly covered, and still remain relevant to Ukraine – state sovereignty, decentralization and its forms, federalism, the rule of law, the connectedness of state and power with law, the normative nature of the latter.

The less known, but no less relevant, experiences of Mykola Ivanovych Palienko in the field of administrative justice are also considered. These are the early works of a scientist, published in "Universitetskiye Izvestiya" as a trial lecture of the undergraduate.

The directions of solution of contemporary problems and conflicts in administrative procedural legislation in the context of pre-revolutionary researches are offered, and also the actual directions for scientific researches in this field are determined.

Key words: Ukraine, legal science, Mykola Palienko, rule of law, sovereignty, federalism, administrative justice, history of law.